

ДОПОМОГА ДЕРЖАВИ ЦЕРКВАМ І РЕЛІГІЙНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ У НАЛАГОДЖЕННІ ДІЛОВИХ КОНТАКТІВ З МІЖНАРОДНИМИ РЕЛІГІЙНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

Релігійне відродження на Україні в першій половині 90-х років м. ст. поставило безліч завдань, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, оптимізацію державно-церковних відносин.

Дії держави у справі налагодження ділових контактів церков України з міжнародними релігійними організаціями були половинчастими. Суттєво обмеженим залишався міжрелігійний діалог. Політика церкви в міжнародній діяльності була переважно стихійною, ситуативною, несистемною, спорадичною. Державні органи влади фіксували головним чином дані про чисельність іноземців, які відвідали Україну з релігійною метою, та кількість українців, які виїжджали за кордон для проведення релігійної діяльності. Відсутність чітких державних вказівок релігійним організаціям поглиблювало тенденції їх замкнутості, не сприяло пізнанню духовності України. У світі діяло близько 50 організацій, які сприяли міжрелігійному діалогу і співпраці між релігіями.

Стримувала розширення присутності українських церков у міжнародному релігійному просторі низка канонічних і богословських, світоглядних і культурницьких, мовних, фінансових, людських можливостей. Сюди слід додати і заскорузлі стереотипи щодо своєї нездатності представляти Україну в світових організаціях.

Українська церква досить повільно входила в роль репрезентанта України в світі, пропагандистом унікальної культури українського народу, його історично вироблених рис характеру, філософії і стилю життя.

Основний зміст статті. Держава відносилася з прохолодою до ініціатив нецерковних громадських інституцій взяти участь у міжнародних заходах церковних діячів. Першоієрархи інколи включались до складу супроводжувального ескорту під час паломницьких візитів державних лідерів до християнських святинь [Филипович Л. Традиції Церкви України в системі міжнародного міжрелігійного діалогу // Історія релігій в Україні. – Львів, 2003].

Міжнародні зв'язки релігійних організацій ставали серйозним чинником відкриття України для світового співтовариства, утвердження її на міжнародній арені, подолання несправедливих стереотипів. Крім того, нагально поставала

* Цендра Н.М. — аспірантка відділу новітньої історії та політики Інституту історії України НАН України.

потреба захисту одновірців-українців за кордоном, які не повною мірою користувалися релігійними свободами, гарантованими міжнародними правовими актами.

Національних інтересів України торкалися також питання про місцезнаходження духовних центрів, яким були підпорядковані релігійні організації, що існували у ній. Історично склалося так, що більшість українських конфесій перебували під впливом центрів, які знаходилися за межами країни.

Забезпечуючи конституційне право на свободу світогляду й віросповідання та зважаючи на традиції релігійно-церковного устрою тих чи інших конфесій, українська держава надавала їм право на підпорядкування світовим зарубіжним духовним центрам. У Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації" записано: "Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватися у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України" [Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" від 23 квітня 1991 року //Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №25].

Крім того, відповідно до чинного законодавства, релігійні організації та віруючі мали право співпрацювати із зарубіжними релігійними організаціями, встановлювати й підтримувати міжнародні зв'язки, особисті контакти, виїжджати за кордон для участі у релігійних заходах, паломництві, провозити з собою богослужбову літературу та інші інформативні матеріали релігійного змісту, предмети культу.

Надаючи право та створюючи віруючим громадянам умови для спілкування з одновірцями за кордоном, підпорядкування зарубіжним релігійним центрам, держава зважала на одну суттєву обставину – на території якої держави (дружньої чи недружньої) знаходився той або інший духовний центр. Це зумовлено передусім тим, що зарубіжні релігійні організації, їхні центри нерідко пов'язані з певними політичними силами тих держав, у яких вони знаходяться. Через свої канали вони можуть здійснювати на віруючих громадян України бажаний для цих сил не лише релігійний, а й політичний вплив. Наявність духовних центрів за межами України нерідко змушувало державу рахуватися з інтересами як цих центрів, так і держав, у яких вони існували.

У стабільних, політично незалежних державах питання підпорядкування церков зарубіжним центрам не було настільки актуальним, як в Україні. Нестабільність внутрішньої суспільно-політичної ситуації, конфліктність у релігійному середовищі, потенційна загроза національним інтересам з боку окремих релігійних центрів змушували українську державу до пошуку шляхів мінімізації їхнього впливу на своїх громадян.

Одним із явищ, яке набуло поширення в Україні і теж безпосередньо торкалося національних інтересів та безпеки, було збільшення числа іноземців серед священнослужителів окремих конфесій. Немало релігійних організацій, об'єднань в Україні очолювали особи, які не мали українського громадянства.

Чинне законодавство України не забороняло зарубіжним релігійним діячам, священнослужителям, проповідникам, наставникам та іншим особам прибувати в Україну. Проте для України було не байдуже, на яких позиціях (проукраїнських, неукраїнських чи антиукраїнських) стояли зарубіжні служителі культу, яка справжня мета їхнього приїзду в нашу країну. Крім того, важливе значення має відповідь на питання, чи здатні вони належною мірою враховувати у своїй діяльності політичні, національні та релігійні особливості України, менталітет українського народу.

Домінування в духовному просторі України російських, ватиканських, мусульманських та інших зарубіжних релігійних структур, наявність іноземного духовенства не завжди збігалось із національними інтересами української держави в релігійно-церковній та інших сферах.

Серйозну загрозу національним інтересам України, стабільності та безпеці держави у релігійно-церковній сфері становлять дезінтеграційні процеси й розшарування у релігійних організаціях, що останнім часом все більше даються взнаки.

Рада у справах релігій сприяла релігійним організаціям у налагодженні зв'язків з одновірцями за рубежом. Якщо в 1991 р. вона клопотала перед компетентними органами про поїздку 847 віруючих, то в 1992 р. – вже про 2513 або у вісім разів більше [ЦДАВОВУ. – Ф.4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів (Держкомрелігій України). – Оп. 7. – Спр.689. Документи по виконанню доручень Кабінету Міністрів, Верховної Ради України (інформації, довідки, доповідні записки) у 1993 р. - Арк. 29].

Протягом 1991 р. за кордон виїздило близько 500 церковних діячів з метою участі в релігійних форумах, для вирішення питань підготовки кадрів, одержання релігійної літератури, гуманітарної допомоги тощо. У зарубіжні духовні учбові заклади на навчання були направлені 104 громадяни України [ЦДАВОВУ. – Ф.4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів (Держкомрелігій України). – Оп. 7. – Спр.644. Документи по виконанню доручень депутатів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України (довідні записки, інформації, довідки в 1992 р.). - Арк. 43].

Спектр зовнішніх зв'язків релігійних організацій залишався досить широким. Підтримка співпраці з українськими православними церквами в діаспорі була одним з напрямків державних органів. На межі 1980 – 1990-х років українські православні церкви: Канади – нараховувала три єпархії, 280 парафій, 162 священників; США – 108 парафій, 111 священників, 7 дияконів; Західної Європи – двох єпископів, відповідно 13 і 8 парафій і священників у Великобританії, 6 і 7 – у Німеччині, 5 і 3 – у Франції [Зустріч з православними єпископами української діаспори //Людина і світ. – 1997. – №9. - С. 25].

На початку 1990-х років почали значно активізовуватись обміни релігійними делегаціями, поїздки на навчання, звичною ставала практика проведення релігійних конгресів, конференцій та семінарів за участю іноземних священнослужителів і проповідників. Управління міжнародних зв'язків

Держкомрелігії офіційно погоджувало звернення, які стосувались в'їзду в Україну. В 1996 р. дозвіл одержало 2635 іноземців, 538 – надано підтримку в реєстрації і продовженні віз [Там само. - С. 26].

Іноземні релігійні представники опікались громадами і парафіями, що не мали пастора або священика, брали участь у будівництві церков і молитовних будинків. Приїздили вони до України і з метою супроводження та розподілення гуманітарних вантажів. В 1996 р. Держкомрелігій 87 разів надавав релігійним організаціям допомогу в оформленні безподаткового митного ввозу цих вантажів [Там само].

Україна, як і будь-яка інша держава світу, у релігійно-церковній сфері також мала зовнішні національні інтереси. Проте в досліджувані роки вона ще не навчилася ефективно використовувати релігійно-церковні чинники у своїй політиці.

Оскільки найвпливовіша в Україні релігійна організація – Українська православна церква – перебувала в юрисдикції Московського патріархату, національні інтереси нашої держави у релігійно-церковній сфері найбільшою мірою наштовхувалися на інтереси Росії.

Із здобуттям незалежності України вдавалося поступово позбуватися політичного тиску з боку Росії, але релігійно-церковного впливу Російської Православної Церкви вона остаточно не позбулася. Адже сфера цієї Церкви не обмежувалась територією Російської Федерації. Незважаючи на наявність визнаних державних кордонів, межу осілості українського народу, Московський Патріархат, як і раніше, вважав Україну своєю "канонічною територією" й утримував Українську Православну Церкву у своїй юрисдикції.

Московський Патріархат все робив для того, щоб не допускати набуття Українською Православною Церквою автокефалії та об'єднання всього українського православ'я в єдину Помісну церкву.

Загроза Московського Патріархату національно-державним інтересам України полягає у тому, що його керівництво стояло на позиціях відновлення колишнього Радянського Союзу чи створення "слов'янського трикутника" – Росія, Україна, Білорусь.

Українська держава приділяла значну увагу розвитку Україно-Ватиканським відносинам. Обидві сторони мали у цьому взаємний інтерес. Для України ця потреба була викликана кількома причинами: по-перше, входженням в Європу, в основі своїй католицьку; по-друге, зацікавленості у тісній співпраці з економічно високорозвинутими країнами [Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз – К., 1999. - С. 265-267].

Попри розбіжності між Україною та Ватиканом у питаннях незалежного статусу УГКЦ, зволікання щодо беатифікаційного процесу стосовно митрополита Андрея Шептицького, Ватикан виявляв до України значний інтерес. Ці контакти мали вагоме позитивне значення у справі удосконалення системи державно-церковних відносин в Україні. Слід мати на увазі, що за

наявності спільних взаємних інтересів України і Ватикану у релігійно-церковній сфері, між ними існували деякі, інколи суттєві, розбіжності з тих чи інших питань. Так, якщо Україна була зацікавлена в отриманні максимально незалежного статусу Української Греко-Католицької Церкви, то в інтересах Ватикану – й надалі зберігати цю Церкву у сфері свого впливу. Тому римські первосвященики не підтримали відповідного рішення Синоду Української Греко-Католицької Церкви (1992 р.). Повна підпорядкованість УГКЦ Ватикану призвела також до того, що Папа Римський Іван Павло II без відома України вивів із підпорядкування Львівської митрополії Перемишльську греко-католицьку єпархію, передавши її главі Римсько-Католицької Церкви у Польщі варшавському кардиналу Глемпу.

Варто зазначити, що Ватикан об'єктивно не був зацікавлений не лише у підвищенні статусу УГКЦ, але й у зміцненні позицій православ'я в Україні, яке можливе шляхом об'єднання і створення єдиної Помісної церкви. Чималий спротив з боку Ватикану викликала також ідея об'єднання Українського православ'я з греко-католицизмом, яка визрівала у середовищі цих конфесій.

Безпосередньо національних інтересів української держави торкалася також проблема стану римо- та греко-католицизму, а також україно-ватиканських відносин. Активне входження України в Європу потребувало суттєвого розширення та зміцнення контактів із домінуючою на цьому континенті Католицькою Церквою та її світовим центром Ватиканом.

Необхідність поглиблення відносин з Ватиканом зумовлювалась також наявністю в Україні значної кількості храмів, мережі структур та прихильників Римсько-Католицької та Греко-Католицької Церков. І хоча вони мали в Україні здебільшого регіональне поширення (переважна більшість релігійних організацій знаходилась у Західних областях), їх вплив на українське суспільство був вагомим. Співпраця була вигідна і з огляду на те, що "католицькі" держави Європи (Франція, Італія, Австрія, Іспанія, Португалія та ін.), а також країни із значним католицьким компонентом у суспільному житті (Німеччина та ін.) були досить економічно розвинутими. Ватикан, із свого боку, виявляє до України чималий інтерес. Свідченням цього були зустрічі Папи Римського із Президентом України, відкриття посольства Ватикану в Україні. Ватикан направляв значні фінансові ресурси на матеріальну підтримку Римо-Католицької Церкви в Україні.

Україна, як держава, мала свої геополітичні та релігійно-церковні інтереси й на Півдні, де активнішу роль відігравала Туреччина, у суспільно-політичному житті якої досить вагоме місце посідала релігія, зокрема іслам. В українських землях іслам теж мав глибоке коріння. На його цінності орієнтувалося 26 тюркомовних етносів, що тут проживали.

У зв'язку з поверненням на свої історичні землі кримських татар, для яких мусульманство теж було традиційною релігією, на регіон активного відродження ісламу перетворився Крим. У зв'язку з цим він став зоною підвищених національних інтересів й об'єктом зовнішньої політики мусульманських країн,

передусім географічно близької Туреччини. Виходячи з того, що півострів понад два століття перебував у залежності від Османської імперії, мусульмани Туреччини вважали кримських татар "своїми братами", "гілкою турецької нації". Такий погляд поділяли також урядові кола Туреччини.

Розширення турецьких впливів в Україні стало можливим також і через спорідненість турків та кримських татар, які намагалися поєднувати у собі іслам з європейськими традиціями. Окрім того, підвищена увага Туреччини до відродження мусульманства в Криму зумовлювалась наявністю в ній 5-мільйонної кримськотатарської діаспори [Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз – С. 268]. Зважаючи на ці чинники, Туреччина виявляла готовність сприяти Україні на міжнародній арені, надавати їй економічну допомогу для облаштування кримських татар та інших тюркських народів, які поверталися на свої споконвічні землі.

Заради забезпечення своїх власних інтересів у цьому регіоні Україна проводила активну внутрішню і зовнішню політику, враховуючи етнонаціональний склад населення, особливості релігійної ситуації в регіоні, всіляко намагались нейтралізувати впливи зарубіжних ісламських екстремістів та фундаменталістів. Кожний прорахунок української держави у розв'язанні проблем півострова, зокрема пов'язаних з поверненням, облаштуванням та задоволенням національних і релігійних потреб кримськотатарського населення, давав Туреччині можливість посилювати свій вплив у цьому регіоні, що створювало загрозу національним інтересам та національній безпеці України.

Умови нестабільності релігійного життя мусульман в Україні активно намагалися використовувати у своїх цілях зарубіжні ісламські центри та організації. Для цього їхня діяльність спрямовувалась на приховане підпорядкування керівних організаційних структур українських мусульман своїм об'єднанням, перенесенням із-за кордону на українські терени протистояння, яке існувало між різними напрямками і течіями в ісламі тощо. Відомі були навіть спроби використати Україну як платформу для експорту ідей ісламського фундаменталізму в інші країни СНД, а також у західноєвропейський регіон.

Україна нерідко ставала притулком для зарубіжних місіонерів, заборонених державними органами та засуджених громадськістю в інших країнах. Зустрічались непоодинокі випадки, коли зарубіжні місіонери зневажали чинне законодавство України. Надто часто вдавались до порушень чинного законодавства незареєстровані громади церкви Ісуса Христа Святих останніх днів (мормонів), об'єднання незалежних харизматичних церков України Півного Євангелія. В 1993 р. 80 ксьондзів перебували на території України без офіційного статусу [ЦДАВОВУ. – Ф.4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів (Держкомрелігій України). – Оп. 7. – Спр.689. Документи по виконанню доручень Кабінету Міністрів, Верховної Ради України (інформації, довідки, доповідні записки) у 1993 р. - Арк. 29].

В 1991–1993 рр. однією з найактивніших місіонерів була Церква об'єднання (Асоціація Святого Духа за об'єднання світового християнства).

Послідовники вчення Сан М'ян Муна, в основі якого догмат, що зводився до об'єднання християнства з іншими релігіями з метою "відбудови об'єданого ідеалу світу, де панує свобода, любов, спокій, щастя". Теологія містила сполучення псевдохристиянських, містичних, психологічних і філософських елементів. Центральним елементом вчення було обожнювання особи Муна, сліпе підкорення духовного і матеріального життя його послідовників вказівкам глави церкви. На Заході Церква об'єднання набула скандальної слави в зв'язку з тим, що новонавернені у першу чергу повністю відмовляються від своїх родинних зв'язків. Мета організації – якомога глибоке проникнення у державні структури. В 1991 р. за сприяння Міністерства вищої освіти України представники Церкви відібрали групу студентів з вузів і направили до США на семінар, де було запропоновано прийняти віру муністів [ЦДАВОВУ. – Ф.4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів (Держкомрелігій України). – Оп. 7. – Спр.689. Документи по виконанню доручень Кабінету Міністрів, Верховної Ради України (інформації, довідки, доповідні записки) у 1993 р. - Арк. 162].

Органи самоврядування часто належно не здійснювали контролю над діяльністю запрошених з-за кордону ксьондзів. Потрапляючи в Україну за гостьовими візами і маючи право на перебування тут кілька днів, як приватні особи залишались на приході працювати впродовж двох-трьох місяців. Мали місце випадки, коли окремі представники католицького духовництва Хмельниччини вимагали знести пам'ятник У. Кармелюка. А служителі монастиря Босих Кармеліток в м. Бердичеві склалися виключно з полячок – монахинь [ЦДАВОВУ. – Ф.4648. Рада у справах релігій при Раді Міністрів (Держкомрелігій України). – Оп. 7. – Спр.644. Документи по виконанню доручень депутатів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України (довідні записки, інформації, довідки в 1992 р.). - Арк. 140].

Переважна їх частина займалась місіонерською діяльністю без відповідної згоди місцевих органів влади. В 1992 р. в Україні перебувало 120 ксьондзів, з них близько 80 – без оформлення душпастирської діяльності. Польський клір інвестував кошти в економіку регіонів, брав участь у приватизаційних процесах [Там само. - Арк. 141].

Вражаючою була активність місіонерів з США Церкви Христової у Донеччині. У 1994 р. прибуло 258 місіонерів (40% від усіх запрошених); у 1995 р. – 279 (44,4% від запрошених); 1996 р. – 261 (42,3%) [6. С. 76]. З точки зору дотримання чинного законодавства України, саме місіонери цієї церкви вели себе бездоганно. Аналіз показує, що феномен досить легкого входження цієї християнської течії в український ментальний ґрунт саме на Донеччині (а жодна інша нова конфесія на Донецькій землі таких успіхів не мала) пояснювався класично: з одного боку, вчення і організація структури цієї Церкви в чомусь співпадала з нашим етноментальним тілом, а в чомусь його доповнювало і розвивало. Ця Церква репрезентувала такі цінності як Бог, сім'я, спорт, тобто духовність нації; сім'я як душа нації; фізичне виховання та здоровий спосіб життя як тіло нації. Влітку 1994 р. на Донеччину прибуло для євангелізаційної кампанії

близько 250 осіб з США, серед яких були як професійні місіонери, так і звичайні люди [Козловський І.А. Національна ідея та проблема релігійної духовності //Актуальні питання соціально значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні: зб. наук. і богосл. праць. – К., 2004. - С. 77].

Місіонерська діяльність неоднозначно сприймалась в українському суспільстві. Така хвороблива реакція була не чим іншим, як "реліктом тоталітаризму" – підозрою чужинецьких впливів. Мав місце і спротив іноземній місії з боку традиційних церков, які у свою чергу боялися конкуренції.

В Україні склалась специфічна модель поширення новітніх релігій та повернення в лоно релігійного середовища країни тих релігій, які були присутні тут традиційно, однак з тих чи інших причин зазнали винищення.

Отже, у досліджувані роки в Україні вітчизняні церкви і релігійні організації за підтримки держави почали розширювати міжнародні контакти і співпрацю, створювались умови для цивілізованої місіонерської діяльності, вибудовувались пріоритети у взаємодії традиційних церков і новітніх рухів.

Анотації

Надія Цендра. Допомога держави церквам і релігійним організаціям у налагодженні ділових контактів з міжнародними релігійними інституціями. Стаття присвячена проблемам державно-церковних відносин в першій пол. 1990-х рр., які є визначальними у формуванні громадянського миру, благополуччя та конфесійної толерантності в Україні. З'ясовано роль державних органів влади в налагодженні і врегулюванні ділових контактів між українськими та міжнародними релігійними інституціями.

Nadiya Tsendra. Supportive role of the State in establishing the official contacts of Ukrainian Churches and religious groups with foreign religious institutions. The article is devoted to the study of the relation between the state and the Church in Ukraine in the early 1990's. State actions in those years determined the current confessional tolerance in the country, the limits of civil-cleric activities and the economic situation of church groups. The role of the state in establishing and regulating the contacts between Ukrainian churches and foreign religious groups was assessed.